

אהרן קליינמן: הרגיונליזציה של הסיכסוך הארצישראלי (ב)

המדינות הערביות וארץ-ישראל

בתום מלחמת-העולם השניה קבע פקיד בריטי בכיר לגבי המושג "אחדות ערבית" כי הוא "נראה באור אחר לכל אחת מן הממשלות המעוניינות. לכן הן פועלות להגשמתו מתוך כל מיני מניעים ועל-פי קווים המתנגשים לפעמים".⁴⁰ כיוצא בזה אפשר היה לומר לגבי שאלת ארץ-ישראל. זה כבר התרגלנו לעובדה כי אין דבר המאחד את העולם הערבי—או מפלגו—יותר מארץ-ישראל. עם הזמן הכירו בכך גם הבריטים, אולם השנים 39–1936 היו עדיין שנות תמימות, ואולי גרוע מזה—שנות שקר-עצמי; עובדה היא שב-1937, כאשר הגן ג'. התון-הול⁴¹ על בריטניה מפני האשמות חבר-הלאומים בעידוד ההתערבות הערבית בארץ-ישראל, יכול היה עדיין לומר כי

"הסיבה האמיתית להתערבות השליטים הערביים היתה הומאניטארית, ובאה מתוך

רצון למנוע סבל וקרבות מיותרים".⁴²

אולי היה זה נכון, אך ברורות לא פחות היו היומרות של שליטי הערבים והקנאה המתוחה ביניהם.

מה אפוא היו השיקולים הנוספים של כל מדינה ערבית, כאשר ביקשה ליצג את העניין ה"פלשתינאי" לפני בריטניה? הסיבה הראשונה והמשותפת לכולם היתה ההזדמנות המזהירה לפעולה כזאת בשנים 39–1936. כיבוש חבש על ידי איטליה הותיר רושם עמוק על העולם הערבי, שהבין כי עתה אולי תהיינה אנגליה וצרפת נוחות יותר ללחצים. המדינות הערביות רצו גם לבחון את הזכויות והמיגבלות הכרוכות בקבלת עצמאות מדינית. מלבד זאת תבעה הבעיה הארצישראלית התערבות של כוח חדש אשר יחלץ אותה מן המבוי הסתום שאליו נקלעה המעורבות הערבית בנושא הארצי-ישראלי, התערבות שכל מדינה ראתה בו סיכוי לשיפור היחסים ההדדיים בין כל אחת מהן לבין בריטניה.

מחוץ לסיבות המועטות שהיו משותפות למדינות הערביות, נכנסה כל מדינה (וקשה להפריד בשנות ה-30 בין המדינה למנהיגה) למאבק בשל האינטרסים המיוחדים לה. לאחר שהצליחו המנהיגים הערבים במידה זו או אחרת להביא לאיחוד לאומי פנימי, החלו המנהיגים בתחרות אשר שלטה מעתה בפוליטיקה הערבית ואשר בה ניסה כל מנהיג לקנות לו גם השפעה אזורית בשם האחדות הערבית. כל מנהיג סבור היה שיוכל לנצל את הבעיה הארצישראלית לטובתו.

1. עבר-הירדן

עבדאללה מעולם לא השלים עם ההסכם שערך עם צ'רצ'יל ב-1921 ואשר הותירו קשור למה שהוא כינה "שממה זו של עבר-הירדן". תקוותו היחידה היתה בהרחבת שליטתו, בשם סיסמה נוחה כלשהי: אחדות ערבית, השושלת ההאשמית, "סוריה הגדולה", יישוב שאלת ארץ-ישראל ועוד. כבר ב-1935 מתח בטאוגו של עבדאללה "אליף בא" בקורת על אבן-סעוד, קרא לאחד את סוריה, ארץ-ישראל ועבר-הירדן תחת שלטונו של עבדאללה ולמנוע יומרות נרחבות של פן-ערביות.⁴³ מטרה מיידית יותר של עבדאללה היתה להשיג, לפחות בכוח, יתר חופש לעצמו, אולי אפילו בצורת ריבונות מלאה לעבר-הירדן, שפונתה בפי כל "מדינה טפילית".

שתי מטרות אלו הביאו להזדהותו של עבדאללה עם שאלת ארץ-ישראל לפני 1939 ולאחריה. בהן גם ההסבר מה טעם ביקש להגיע לידי שיחות סודיות ותכופות עם מנהיגי הציונים ולשמש מתווך למען הפלשת'ינאים ב-1936 כדי לסיים את השביתה ולזכות כתמורה על כך בפטרונות עליהם. מתוך יומרותיו האישיות אפשר גם להבין את הסכמתו לדו"ח של ועדת-פיל, שהרי הוא שהיה אמור להיות הנשפר בעקיפים מצירוף החלק הערבי של ארץ-ישראל לעבר-הירדן. בענין זה מצוי מכתב מעניין ששלח עבדאללה לווקופ ב-25 ביולי 1937. משנוכח לראות כי כוונתו של המופתי ליצור אופוזיציה לחלוקה תמנע ממנו להשיג את הממלכה המורחבת, ביקש האמיר לומר כי:

"בין אם יתגשם האיחוד של עבר-הירדן עם אותם חלקים של ארץ-ישראל שבהם דיברה הוועדה ובין אם לא יתגשם, חובה עלי לעמוד על הזכויות של עבר-הירדן כפי שהציעתן הוועדה. עצמאותה של הארץ הזאת והתקבלותה בחבר-הלאומיים הפכה להיות מטרת הכל בעבר-הירדן, שמעתה והלאה יסרבו לוותר על זכות כלשהי שהשיגו למען אחרים המפחדים להעלות קרבן כלשהו".⁴⁴ אולם כשלונה של תכנית-החלוקה מציין אף הוא את ירידת חשיבותו של עבדאללה, שעד-מהרה האפילו עליו מנהיגים ערביים החשובים יותר לבריטניה. אף-על-פי-כן עשה עבדאללה לפני המלחמה העולמית נסיון נוסף לקשור את גורלו בארץ-ישראל המערבית. כמי שאינו מוותר בקלות, הציע פתרון נוסף לבעיה הארצי-ישראלית שסעיפו הראשון כך היה:

"ארץ-ישראל ועבר-הירדן תהיינה לממלכה ערבית מאוחדת תחת מלוכה ער-בית".⁴⁵

מאז והלאה צימצם עבדאללה את האינטרסים שלו והתמסר ליצירת קשרים עם לונדון כדי לחזק את מעמדו בעבר-הירדן. כך, בשעה שנציגיו לשיחות השולחן העגול ביקשו, למראית-עין, לתמוך ב"פלשת'ינאים", זכה הוא, בעקבות סדרת שיחות עם פקידים בריטיים, בויתורים שונים שקירבוהו לקבלת עצמאות למדינתו: הותר לו להקים צבא ולהחזיקו, לשגר שגרירים למדינות הערביות השכנות, ועוד.

עם בחינת שיעור השפעתו על הבעיה הארצישראלית ועל בריטניה, מתברר שעבד-אללה נשא-ונתן מעמדת-חולשה. הוא נעשה דמות מרכזית הודות לעצם שלטונו

הממושך. הוא תבע לעצמו את המנהיגות של הבית ההאשמי לאחר מות אביו, המלך חוסיין, ואחיו, המלך פייצל, ולעתים קרובות הזכיר לבריטים את פנייתם להאשמים ב־1916. חרף זאת, ואולי בשל כך, נמצא עבדאללה מבודד במדיניות הערבית. מתוך שלא היתה לו ריבונות לא היתה לו גם עמדה רשמית בלונדון, וקירבתו לאנגלים גרעה מערכו בעיני רוב הערבים. בגלל האנטיפאתיה שבינו ובין המופתי וחולשתם של הנשאישים לא זכה עבדאללה שיתמכו בו ערביי ארץ־ישראל וכירו בו את דוברם או את מלכם.⁴⁶

האיבה בין עבדאללה והמשפחה ההאשמית לבין אבן־סעוד היתה אחד הרכיבים הקבועים היחידים של הפוליטיקה הערבית. בעת הוויכוח על החלוקה התנגד אבן־סעוד לרעיון רק משום שעבדאללה עשוי היה לצאת נשכר ממנו. גם יחסיו עם בעלי־בריתו ההגיוניים—הענף ההאשמי בעיראק—היו מתוחים וחדורי־קנאה. נורי סעיד ועבדאללה הכירו זה את זה כתכנים פראגמטיים, המוכנים לנצל כל הזדמנות הנראית להם בלי לשמור אמונים דרך־קבע לגורם זה או אחר. המלך גאזי, אחיינו של האמיר, התנגד להתערבות דודו בענייניה הפנימיים של עיראק כראש המשפחה ההאשמית, וחזר והתנגד לשיחות טלפוניות עם עבדאללה ולהצעות של פגישות ליד הגבול.⁴⁷ כאשר ב־1939 נמצא מוגבל עד כדי כך לא נותר לו אלא להבאיש את ריחם של מתחריו ולעוץ לבריטים, למשל, כי "מכיון שהמצרים ואנשי המשלחות האחרות אינם יודעים את התנאים האמיתיים בפלשתינה, אין לסמוך עליהם בפתרון הדיל־מה".⁴⁸ הוא הוסיף לשבת ברבת־עמון, כשעודו מצפה להזדמנות נאותה כדי לקדם את עניינו. הזדמנות כזו צפה לבסוף, בשנים 49–1948, והביאתו ב־1950 להכרזה חד־צדדית על שלטונו במערב־הירדן, ביהודה ובשומרון.

2. עיראק

מאזן האינטרסים וההשפעה בין עיראק ובריטניה שונה במהותו מזה שבין ירדן ובריטניה. אף שדמות כמו נורי סעיד תפסה מקום מרכזי ביותר משך חלק ניכר מן התקופה, היו שיקוליה של עיראק לאומיים יותר מאשר אישיים. נושאים שושלתיים או רגשיים היו חסרי־משקל כמעט ואילו האינטרסים המדיניים והכלכליים משלו בכיפה. בשנות ה־30 התפתחו בין עיראק לארץ־ישראל קשרים שהפכו את ארץ־ישראל לחלונה של עיראק לים התיכון. רווחי הנפט העיראקי היו תלויים במידה רבה בצינור כרכוך־חיפה, כביש חדש חצה את המדבר מבגדאד, ועל־פי הסכם מסחרי שנחתם בדצמבר 1936 הפך נמל חיפה נמל חפשי לסחורות עיראקיות. האינטרסים המסחריים הצריכו אפוא יציבות בארץ־ישראל ואת היצמדותה המדינית לעיראק או למדינה המקובלת על בגדאד. שנית, כפי שהבחין נכונה מג'יד כדורי,⁴⁹ העניקה ארץ־ישראל למדינאים העיראקיים הזדמנות להצהיר בזה אחר זה הצהרות לאומיות קיצוניות לטובת ערביי ארץ־ישראל כדי לחזק את מעמדם הרופף מבית. לקח זה לא שכחו דורות מאוחרים יותר של מנהיגים ערבים. כך שימשה ארץ־ישראל לעיראק פורקן למתחים פנימיים ואפשרות לקידומה של עיראק במדיניות האזורית. עיראק

שימשה דוגמה להשגה מוצלחת של עצמאות מדינית אגב שמירת היתרונות שבתמיכה בריטית. החברות בחברת-העמים הבריטי העניקה לה פורום מתאים לתמיכה פומבית בענין ה"פלשתינאי". גורמים אחרים שהיו מעצבי המדיניות הבריטית צריכים לזכור בקשר לעיראק היו מקורות הנפט שבידה, מצבו של הצבא הבריטי בעיראק ושותות-התעופה החיוניים שם, שהיו חלק מן הקשרים הצבאיים והאזרחיים להודו ולמזרח. מצד שני היתה אי-היציבות הממשלתית בעיראק בין 1936 ל-1939 לרועץ לעיראק במגמתה למלא תפקיד מרכזי בארץ-ישראל.

קשה להעריך את התפקיד שמילא נורי סעיד, אם סייע למדיניות העיראקית או היה לה למכשול. במרצו השופע ובחוש-ההימור שלו הצליח להכניס את עיראק לתמונה הפלשתינאית. כפי שהקדים רנדל וציון, עוד ב-1936, הרי ברור מתוך פעולותיו של נורי כי "להוט היה ביותר להשיג את ההנהגה לעיראק".⁵⁰ בסופו של דבר עוררו תכונות אלו בבריטניה יחס השדני אל נורי. עד-מהרה ראו בו שם "תכנן שאין לו תקנה" המכריו הכרוזות שאין להן שחר, שאינו מיצג עמדות של אחרים ומעלה דרישות מופרזות. משנקרא לשוב לעיראק תוך כדי ועידת-לונדון נתקבל הדבר באנ-חת-רווחה על-ידי הבריטים שחשו כי התנהגותו בשיחות היתה "עקרה למדי כל הזמן".⁵¹ עם כל זאת הרי עד שגרצח ב-1958 נשאר בעל-בריתם האהוד של הבריטים במזרח התיכון.

נסיונותיה המודגשים של עיראק להתקדם לארץ-ישראל, בין עם נורי בין בלעדיו, החלישו את ההשפעה העיראקית בלונדון. דוגמה לכך הצעה שהעלה ד"ר נאג'י אל-אציל, שר-החוץ העיראקי, להקים קונפדרציה משולשת של עיראק, עבר-הירדן וארץ-ישראל שבירתה בגדאד כפתרון יחיד לבעיית ארץ-ישראל. מאזינו הבריטים הבהירו לו כי אין כל סיכוי שיסכים מישהו שבגדאד תשלוט בארץ-ישראל.⁵² באמצעים עלובים אלה העבירו את מוקד היזמה הערבית, בצורה מהירה והחלטית, מעיראק לערב הסעודית.

3. ע ר ב ה ס ע ו ד י ת

עם הרחבת הבדיקה מעבר-הירדן ועיראק דרומה לעבר ערב הסעודית מתגלה לנו שהמלכות המדברית נהנתה מיתרונות רבים יותר ולקחה בחסרונות מעטים יותר מכל מדינה ערבית שנמצאה אז במגע עם בריטניה בשאלת ארץ-ישראל. ביסוד הדיפלומטיה של ערב הסעודית, כמו גם בזו של עבר-הירדן, עמדה אישיות, אולם במקום שעבדאללה נחשב דמות חלשה נהנה אבן-סעוד ממירב ההערכה שאפשר היה לצפות לה בווייטהול. בניגוד לדעה המקובלת על סעודיה ומלכה הפרימיטיביים, הרי מתוך המסמכים הבריטיים שבין 1936 ל-1939 מצטייר אבן-סעוד כמנהיג השנון ביותר והמצליח ביותר להשפיע הן על מהלך-העניינים בארץ-ישראל והן על בריטניה.

ראשית, יצא אבן-סעוד נשכר מן השם הטוב שיצא לו אצל בריטים רבים. הוא היה האישיות עזת-הרושם ביותר בין מנהיגי העולם הערבי בתקופתו. באוקטובר 1936 ציין אנתוני אידן בתיקו: "הייתי מסתפק באמירת 'תודה רבה' לאבן-סעוד (התנהגותו

היתה טובה מאד).⁵³ הבריטים שאבו סיפוק גם מקביעות אחרות כגון זו של עסקן ערבי-ארצישראלי, שהעיר לאחר ביקורו בסעודיה ב-1936: "בנג'ד ראיתי שני דברים רבי-הוד – את המדבר ואת המלך עבד אל-עזיז אל-סעוד".⁵⁴ כך המלך נחשב לידידה הנאמן של בריטניה, שתמיד מקדמים את עצתו בברכה. כך קיבל כבר ב-1936 הודעה מאידן שכל פנייה שתבוא מצד אבן-סעוד בקשר לארץ-ישראל

"בכל עת שהיא... תזכה לעיון קפדני ביותר מצד ממשלת הוד-מלכותו בממלכה-המאוחדת".⁵⁵

הודעה בלתי-רשמית זו העניקה למלך הסעודי עמדה בארץ-ישראל זמן רב קודם שתכיר ועידת השולחן העגול פורמלית במעמדם של הערבים ככלל. שנית, מבחינה גיאוגרפית ניצב אבן-סעוד במרכז המזרח התיכון הערבי עם השתלטו על חצי-האי הערבי. הוא נמצא בסמיכות למדינות שלבריטניה היה ענין חשוב בהן, מעיראק ועבר-הירדן עד לכוויית והחוף הערבי של ים-סוף. אילו התנכרו לו, חששו בבריטניה, עלול היה להזיק מאד לאינטרסים שלה באיזור. בהקשר לזה יש לציין את האפשרות שיעבור אבן-סעוד לצד מעצמות-הציר. משרד-החוץ סבר כי עמדתו בבעיית ארץ-ישראל תעמיד עתה במבחן קיצוני במיוחד את ידידותו של אבן-סעוד. על רקע הצלחותיה של איטליה בתימן, נאמר כי תהיה זו קלות-דעת "להוציא לגמרי מכלל אפשרות התפתחות דומה בסעודיה".⁵⁶

שלישית, ממש כמתחרהו וקודמו, השריף חוסיין, יכול היה אבן-סעוד לעשות הון פוליטי מבעלותו על המקומות הקדושים לאסלאם וליצור בעיני האנגלים דימוי של מי שדובר בשם מיליוני מוסלמים מחוץ לעולם הערבי, ובייחוד המוסלמים של הודו. בגלל רגישות הבריטים, די היה בגורם זה להעלות את קרבו של אבן-סעוד בעיניהם. יתירה מזו: בניגוד לעיראקים, שטענו לאחריות פוליטית אזורית על ארץ-ישראל בעקבות ההתערבות הראשונה ב-1936 העדיף אבן-סעוד את דרך-המלך, תוך שהס-ביר את דאגתו לענין הארצישראלי כפועל-יוצא מן "האחריות המוסרית הגדולה שקיבלנו עלינו מרצון בהסכמת ידידתנו הגדולה, בריטניה-הגדולה",⁵⁷ בתקופה הקודמת שבה נמצאה בריטניה במצוקה.

רביעית, סגנונו של אבן-סעוד נראה לבריטים. למעשה, קשה לשחזר את מידת ההער-כה בה נתקבלו איגרותיו בלונדון. דוגמה אחת בלבד די יהיה בה, כמדומה, להעיד על סגנונו, מתוך ההתכתבות הענפה ודו-השיח הממושך שניהל אבן-סעוד עם אישים בריטים בענין ארץ-ישראל ובשאר עניינים של המזרח התיכון. בהערה ארוכה על החלוקה, שנכתבה ב-6 בספטמבר 1937, כתב אבן-סעוד לאמור:

"למרות האמור למעלה, ולמרות ההסכמה בין הממשלות הערביות לפעול מתוך התאמה הדדית באשר לשאלה הארצישראלית, לא רצינו להוסיף על הקשיים המרובים שהממשלה הבריטית עומדת בפניהם על-ידי מחאה פומבית נגד חלוקתה של ארץ-ישראל, או על-ידי ההכרזה שאנו פוסלים אותה או דוחים אותה, אלא הסתפקנו בכך שמסרנו את הערותינו והבענו את השקפותינו לפני ידידתנו, ממש-

לת בריטניה, במישרים, באורח פרטי, מתוך אמונה שתקבל בעין יפה מה שהבענו במלוא הכנות וגילוי-הלב...⁶⁸

למותר הוא לומר כי סגנון זה השפיע והביא תוצאות.

היו עוד שני גורמים שסייעו לסגנון. אבן-סעוד לא היה צריך לנהל את מאבקו לבדו והוא נעזר בדיפלומטים מוכשרים בשירותו: בנו פייצל, שנשא את תואר שר-החוץ, פואד חמזה, סגן-השר, דרוזי ממוצא סורי, יוסף יסין, גם הוא סורי, שקודם-לכן שימש אצל עבדאללה, וחאפז והבה, מצרי במוצאו וציר בעל-השפעה בלונדון. לא הזיקה לו לאבן-סעוד גם העובדה שרנדל, במחלקה המזרחית שלו, הושפע ממנו מאד והירבה לצטט את השיקולים שלמעלה כתבעו כמה שינויים במדיניות בארץ-ישראל.⁶⁹

4. מצרים

יותר מכל מדינה אחרת באיזור הושפעה מצרים ממאורעות 1936–39. בתום התקופה שוננו האוריינטציה של מדיניות-החוץ שלה וזהותה-העצמית בכיוון של מעורבות הדוקה יותר בענין הארצישראלי ובעסקי-הפוליטיקה הערביים.

השוואה קצרה בין מצרים של 1936 לזו של 1939 תדגים את המהפך. ב-1936 פירסם סאתי אל-חוצרי בעתון בגדאדי מאמר בו הפריך את ההיבדלות המצרית של טהא חוסיין בהסבירו כי הטבע זיפה את מצרים בכל התכונות-גודל ואוכלוסיה וכן מצב גיאוגרפי-המחייבות אותה להנהיג את התנועות הלאומיות הערביות.⁶⁰ עם זאת במישור הממשלתי לא ראתה עצמה מצרים קשורה לערבים ולא גילתה ענין רב בהתפתחות שמעבר לגבולותיה, דבר שהביא את שגריר בריטניה למסקנה בלתי-רשמית שאינו סבור כי

"מתקבל עד הדעת בכלל שממשלת מצרים תצא מגדר פניות רשמיות בלבד אלינו לטובת ערביי-ארץ-ישראל..."⁶¹

ראייתו האישית של סיר מיילס למפסון חוזקה בדעות שהביע ראש-הממשלה המצרי, מוצטפא נחאס, אשר סבר כי טוב יהיה אם במסיבות הקיימות יימנע מלך מצרים מלהצטרף להכרזתם המשותפת של השליטים הערביים.⁶²

אלא שהמאורעות גרמו למצרים לפעול במהירות מתוך התיחסות לארץ-ישראל. אם ההליכים האחרונים של חתימת ההסכם המצרי-הבריטי העסיקו את מצרים והרחיקו מן המתרחש בארץ-ישראל, הרי עם סיכומן המוצלח של שיחות אלו התפנתה מצרים לעסוק גם בעניינים אחרים. בשים לב לחשיבות האסטרטגית שנודעה לתעלת-סואץ לגבי הבריטים, התקשתה קאהיר יותר ויותר לעמוד בפני הפיתוי להגביר את השפעתה בקרב אנגליה והערבים בשעה שעלה הענין הארצישראלי על הפרק. למפסון, שעד אז הוסיף לטעון כי מצרים "מבודדת מאד משכנותיה מבחינה גיאוגרפית ופסיכולוגית כאחת, ותמיד צריך היה לעודד באורח מלאכותי את אהדתה לעולם הערבי",⁶³ מיהר להבחין בשינוי. הוא לא הסתפק רק בדיווחו הנאמן לאנגליה על השינוי אלא הפנה את תשומת-לבה של לונדון למשקלה האסטרטגי של מצרים בקביעת מדיניות כלשהי לגבי ארץ-ישראל.

עד 1939 הפכה מצרים גורם ערבי מרכזי על אף שהגיעה לענין הפלשתינאי במאוחר. ערב שיחות השולחן העגול נערכה בקאהיר פגישה של משלחות ערביות שעמדו לצאת ללונדון. במסיבה לכבודן ראה ראש-הממשלה המצרי להדגיש את חשיבות כינוסם של הנציגים בבירתה של ממלכת מצרים, תוך שהוא מעלה זכרונות מן העבר ומודה על ההזדמנות שניתנה למצרים לפעול במשותף עם שכנותיה הערביות.⁶⁴ עצם קבלת ההזמנה להשתתף בוועידה על ארץ-ישראל היתה ביטוי רשמי להתחלטה זו של מצרים על שיתוף-פעולה בין-ערבי.

תקופת 1939 כשלעצמה נסתיימה בהודעה שמסר ראש-ממשלת מצרים לעתונות כי "באשר לארץ-ישראל, ונוכח העובדה שממשלת בריטניה לא קיבלה את דרישות ה...ארצות הערביות שנמסרו בשמן... אין כל הממשלות האלו יכולות להמליץ לפני תושבי ארץ-ישראל לשתף פעולה עם השלטונות הבריטיים על בסיס החלטה של ממשלת בריטניה".⁶⁵

קשה למצוא בדברים אלה גמול נאות לבריטניה על הגדלת יוקרתה והשפעתה של מצרים בעולם הערבי. לא לעזרה מסוג זה ציפו הבריטים.

מדינות ערביות אחרות

גורמים דומים שנכפו על בריטניה, ואשר ראש להם היה הגורם הבינלאומי, הביאו לנכונותה להסכים לקבל את תימן כמשתתפת בשיחות ובהחלטות על ארץ-ישראל, אולם הדבר בא רק להקשות על איטליה את התבססותה בממלכה הרחוקה שלחופי ים-סוף. לעצם הענין, לא יכלה תימן לסייע בפתרונה של בעיית ארץ-ישראל—אף לא להפיק ממנה תועלת.

אשר לסוריה, הרי חרף מעמדה הבולט של דמשק כמשכן הפן-ערביות הצליחה צרפת למנוע ממנה כל תפקיד בעל-משמעות בשנים 39–1936. כך, למשל, ביקשה בריטניה להזמין נציגים מסוריה ולבנון לשיחות השולחן העגול אף באה במגע עם פאריז לצורך זה, אולם ממשלת צרפת התנגדה להצעה בתוקף משום שסוריה ולבנון לא היו מדינות עצמאיות.⁶⁶ חששה האמיתי של צרפת נבע מסיכוי של איחוד פדרטיבי בין סוריה, לבנון, ארץ-ישראל ועבר-הירדן, מאיחוד ערבי נתמך על-ידי בריטניה שעירער את מעמדה של צרפת במזרח, או מן הסכנה שמעורבות ערבית בארץ-ישראל תיעשה תקדים להתערבות כלל-ערבית בשטחי המנדט הצרפתי. תורן של סוריה ולבנון לסבול מן הטראגדיה הפלשתינאית או לנצלה הגיע רק לאחר שזכו לעצמאותן ב-1946.

תחרות בין-ערבית

אם גם חשוב לעמוד על משקלה היחסי של כל מדינה ערבית, ברור שהעיקר הוא בבדיקת הנושא שהיה חשוב באמת לבריטניה—כלומר, העולם הערבי בכללו. ההשערה לפיה המשקל הכולל גדול מסכום המשקלים הנפרדים ביטאה את כשלונם של הבריטים בהערכת-יתר של האחדות הערבית. מיתח התחרות בין המדינות הערביות והקנאה שהיתה שרויה ביניהן בשנות ה-30 הם מפתחות להבנת האחדות הערבית שהופגנה

כלפי בריטניה וארץ-ישראל על דרך השלילה: כאשר לא הצליחה שום מדינה להגהיג את המאבק בעצמה, עשו כולן מאמצים למנוע אשה מחברתה השגת יתרונות. מתוך עיון בפרטיה של תקופה זו מגיעים אנו להנחתו של פרופ' חוראני כי לעמי המזרח התיכון ניתן חופש-פעולה רק במסגרת של "מדיניות האדישות או המריבות של המעצמות הגדולות",⁶⁷ שהרי בכך הוא מתעלם בבירור מן המיגבלות שפפו הערבים על עצמם.

אין מחסור בעובדות המוכיחות כי בכללו של דבר ידעה הפקידות הבריטית הבכירה שעדיין לא היו המדינות הערביות מסוגלות לנקוט מדיניות אחידה, כל שפן ביחס לארץ-ישראל, שעצמאותה עשויה היתה לחולל שינוי קיצוני במאזן-הכוחות הערבי. אף-על-פי-כן נטו אותם פקידים להתעלם מן המגמות הצנטריפוגליות במדיניות הערבית או להמעיט בחשיבותן, וכנגד זאת הדגישו את הקריאה לעמדה מאוחדת ביחס לארץ-ישראל.

כך מציינת המחלקה המזרחית בעת הדיון בחלוקת הארץ: "לרוע מזלו של האמיר [עבדאללה] חבריו הערבים, וביתר-ייחוד המלך אבן-סעוד, מפריעים לו, ולפי מצב-הדברים כיום ודאי הוא שכל מדינה שתוקם תחת שלטונו תישען על כידונים בריטיים".⁶⁸

וכפי שהעיר פילבי, הערביסט הידוע, לא היתה שאלתם של הערבים אם החלוקה כש-לעצמה טובה או רעה לערביי ארץ-ישראל אלא "הגורם הישן של ריב פנימי בין הערבים".⁶⁹ ואכן, ידיעות שהגיעו ללונדון ב-1939 מסעודיה, למשל, מסרו כי אבן-סעוד חושש כל-כך מסיכוי התקדמותה של עיראק עד שהוא רואה בה "חלופה גרועה יותר לסיפוקן של תביעות היהודים בארץ-ישראל במידה ידועה, וכפירה בתביעתם של ערביי ארץ-ישראל לעצמאות".⁷⁰

מכאן אף נבעה הסכמתו השקטה להמשך המנדט הבריטי. בתום ארבע השנים של מתיחות מדינית אכן הודה אחד מאנשי משרד-החוץ הבריטי בלקח החמור שהפיקו הוא ועמיתיו מנסיון זה "באשר לתפקיד שתוכל מ.ה.מ. למלא בעמידה על האחדות הערבית". והאיש (ה. מאירס) הוסיף:

"עושים אנו כבר כמיטב יכולתנו למלא תפקיד של מתווך ויועץ. אבל כל הזמן אנו נתקלים ברגשי-הקנאה שאין מגוס מהם בין השליטים והמיניסטריונים של מדינות אלו".⁷¹

עם זאת שקדה בריטניה כל אותה תקופה ליצור דימוי הפוך מזה ולהעמיד פנים כאילו האחדות הערבית בענין ארץ-ישראל היא מציאות קיימת שהיא שיקול ראשון-במעלה לגביה. נשאלת השאלה כיצד ומדוע איפשרה בריטניה את הרגיונליזציה של שאלת ארץ-ישראל ואם עודדה תהליך זה או שהתיחסה אליו יחס סביל.

הדעות הבריטיות על הרגיונליזציה

שני סוגי הסברים מקובלים לגבי התפקיד שמילאה בריטניה ברגיונליזציה של שאלת ארץ-ישראל. דעה קיצונית אחת גורסת כי ההנהגה הבריטית האחראית עודדה בהפרה

וברצון השתתפות ערבית רחבה, שתחילתה ב-1936 והמשכה בשיחות השולחן העגול ב-1939. וייצמן נתן ביטוי לעמדה זו, כשאמר לבריטים:

"לא אגיד מאומה על היתרונות או החסרונות או על המסקנות שאולי תתבקשנה מהופעת נציגים של המדינות השכנות. יודע אני כי ממשלת בריטניה שקלה את הדבר בקפידה מרובה, ולא לי למתוח בקורת עליה בתקופה גורלית זו. אני סבור שלממשלת הוד-מלכותו ידועים אל-נכון שני הצדדים של מסקנה מסוימת זו."⁷² נציג אחר של אסכולה זו הוא ליאופולד אָמרי, שתמה "מה טעם לעודד בכלל את המדינות הערביות להשמיע דעה"⁷³ בארץ-ישראל.

הקיצוניות השניה טוענת בתוקף כי ממשלת בריטניה לא קראה לשום התערבות חיצונית. כך מטעים הול בפני ועדת-המנדטים הפרלמנטרית כי "ההתערבות באה אך ורק מיזמתם של השליטים עצמם."⁷⁴

ההוראות הניתנות לשגריר בריטניה בבגדאד נובמבר 1936 מודיעות לו כי "ברור שאין מ.ה.מ. יכולה להסכים שמדינאים זרים ישאו-ויתנו בינה לבין ערביי ארץ-ישראל", לפי שהדבר עלול לגרום "גילוי-פנים שלא-כהלכה" ו"להעמיד את מ.ה.מ. במצב שאין לקנא בו."⁷⁵ אורמסבי-גור הציע, כמדומה, הסבר מוגדר למה שאירע, ובשל חשיבות דבריו נצטט אותם כפי שנאמרו ב-4 בנובמבר 1936 בבית-הנבחרים:

"לא ממשלת הוד-מלכותו ולא הנציב-העליון לארץ-ישראל לא פנו כלל אל שליטים ערביים כלשהם בבקשת עזרה או עצה בנוגע לארץ-ישראל. אולם שליטים ערביים מסוימים רמזו מעצמם לממשלת הוד-מלכותו בצינור הדיפלומטי על נכו-נותם לפעול למען שלום ונמסר להם... כי ממשלת הוד-מלכותו לא תגלה שום התנגדות לפנייה מצד השליטים הערבים אל ערביי ארץ-ישראל בקריאה להפסיק את השביתה... ובלבד שהפנייה תהיה ללא תנאי.

"ממשלת הוד-מלכותו לא מסרה שום התחייבות ושום הבטחות, לא במפורש ולא במובלע, ולשליטים הנוגעים בדבר הובהר בהחלט כי אין ממשלת הוד-מלכותו מוכנה להיכנס בהתחייבות מסוג כלשהו."

אפשר להקשות כאן על ביטויים כמו "פנייה", "מעצמם" או "שום התנגדות", אך בדרך-כלל דבריו של אורמסבי-גור הם בגדר סיכום מדויק של ההשקפה הבריטית. שתי הדעות הנוגדות יש להן, לפחות, שתי הנחות משותפות: (1) יש החלטה מודעת לכאן או לכאן; (2) כוח-ההכרעה מצוי בידי בריטניה בלבד. בעלי שתי הדעות חלו-קים ביניהם רק בכך שאסכולה אחת טוענת כי היתה החלטה ממשלתית לעודד מעור-בות ערבית בעוד השניה אומרת כי לא היה נסיון פעיל כזה.

רגישות ליכלתם של מקבלי-החלטות לטעות, ואי-אמון בדיכטומיות תדות כל-כך, מביאים אותנו להסבר שלישי לשאלה. במהלך שנת 1936, שעה שהמדינות הערביות נדחקו לראשונה וניצבו בפתח, הסכימו שלטונות בריטניה בזהירות לקבל את פנייתם של המנהיגים הערביים. פנייה זו איפשרה לבריטניה להיחלץ ממצב קשה בארץ-ישר-אל, ששתי האפשרויות האחרות לפתרונן היו נסיגה או הטלת מצב-חירום. המסקנה מכך היא, כפי שאמר אז רנדל:

"אין אנו רוצים לתת שום יסוד להנחה שהשליטים הערבים פעלו על-פי הזמנתנו או מטעמנו".

עם זאת, נותרה העובדה ש"הודות להתערבותם אולי גחלצנו ממצב ביש מאד"⁷⁶. רנדל ועמיתיו כה שקועים היו בבעיית הרגע עד כי איש מהם לא הביא בחשבון תוצאות בלתי-גמנעות שעתידות היו לנבוע מהחלטתם המתונה ב-1936. לאחר-מפן קנתה לה המעורבות הערבית דינאמיקה וחיים משל עצמה. אמת היא שמאורעות 1936 היו תקדים, אולם תקדימים מתקיימים רק אם יש עמהם אופציות שהשחקנים הפוטנציאליים נאחזים בהן. לפי הסבר זה, מה שאירע אחרי 1936 לא היה קשור הרבה להחלטות או לשאיפות הבריטיות אלא, בעיקר, לרצונם של המנהיגים הערבים להמשיך בקו זה של מדיניות כלפי בריטניה.

אפשרי הדבר, כמו בדוגמה זו, שממשלה, כמוה כגופים מבצעים אחרים, תעביר את הביצוע לגורמים חיצוניים, דבר שהוא כשלעצמו סימן-חולשתה של בריטניה, והוא מכונה בפי בורק⁷⁷ "נפילה בשבי" של אותם גופים חיצוניים שאליהם קשורה המדינה. העובדה ש"נוסף על כך עמדה ממשלת בריטניה על הסולידאריות של כל הערבים... עד כדי כך שהענין הארצישראלי נעשה עניינו של המזרח הערבי כולו"⁷⁸ אפשר להסבירה כסיבה בלתי-אמצעית. אולם הסבר זה אינו מכוון למהותה של פעילות-הגומלים הפוליטית. אדרבה, קשה שלא לראות כאן בתהליך הרגיונליזציה של בעיית ארץ-ישראל ב-1939, לפחות מנקודת-הראות הבריטית, "תוצאה פוליטית בלתי-צפויה".

כמה מן הפקידים הבריטיים הצדיקו את שיתופן של המדינות הערביות כדרך לייצובו של שיווי-המשקל; לגביהם יצר הדבר סימטריה מסוימת: אם הציונות וה"ישוב" יכלו לקבל את תמיכת העולם היהודי על-פי המנדט, הרי היה זה הוגן שגם ערביי הארץ יוכלו לזכות בתמיכתו של העולם הערבי. ובמיוחד אותן מדינות שקירבתן לארץ-ישראל עשויה להשפיע על המאורעות בה. רנדל אמר, בפשטות, כי מה שקרה לא היה "בגדר התערבות שאין לה צידוק"⁷⁹.

היו בריטים שראו במעמד שניתן לערבים תבונה פוליטית יותר מאשר מעשה של הגינות. אפשר היה לסמוך על המדינות הערביות שתנהגנה מתוך שיקולים מדיניים ותשפענה על מיתונם של ערביי ארץ-ישראל (אף כי זאת לא עשו) גם תתווכנה בינם לבין בריטניה.⁸⁰ אחרים, שאולי היו הרוב, הצדיקו את קבלת המעורבות כמעשה הכרחי ובלתי-גמנע. מקדונלד השתמש בשתי הצדקות אלו כאשר צידד בהזמנת המדינות הערביות ללונדון ב-1939, בהודותו רשמית במעמדם של ערבים היושבים מחוץ לארץ-ישראל. במגמה זו ראה שלושה יתרונות: ראשית, הערבים שמחוץ לארץ-ישראל כבר החלו לקיים דיונים בלתי-פורמליים, "ולכן מוטב היה להכיר בגלוי באינטרס שלהם בענין";⁸¹ שנית, השליטים הערבים אמורים היו להשפיע בכיוון של תינות; שלישית, לטווח ארוך יהיה כל פתרון רצוי לארץ-ישראל קשור בקשר פדרל-טיבי מסוג כלשהו למדינות שכנות מסוימות. הצורך לפייס את הערבים ככל שקרבה המלחמה לבוא אך חיזק את הנימוקים שהצביעו על כוונה.

בקשת-הדעות בתוך הממשלה הבריטית היו שסברו במוקדם או במאוחר כי הרחבתה של שאלת ארץ-ישראל לא תוכל להצמיח ברכה לבריטניה, ולכן יש לפקח עליה ולהגבילה. קולות מעטים נשמעו בכיוון זה, בעיקר ממשרד-המושבות. העובדה שקולות אלה לא נשמעו מפי הממשלה היא עדות נוספת לכשלוננו של משרד זה במהלך הוויכוח הארצישראלי.

כאשר עלתה השאלה לראשונה, הזהיר שקבורו, בדברו כנגד השימוש בשירותם הטוב של המנהיגים הערביים, כי

"אם נקוט את היזמה בפנייה אל המלכים הערבים בהזדמנות זו, יתקבל הדבר כאילו מכירים אנו בזכותם של שליטים ערביים זרים להתערב בענייניה של ארץ-ישראל".⁸²

יתר על כן, טען:

"המקרה יוכל לשמש תקדים, וקשה לראות עד היכן עלולים אנו להגיע משעה שנקבל את העקרון של התערבות ערבית נצחית".

שר-העבודה, ארנסט בראון, שדיבר לאחר שקבורו, הזהיר גם הוא: "אל לנו לקבל אחריות כלשהי לפתיחת דלת, שעה שאין אנו יודעים ולו במידה המעטה ביותר מה מסתתר מאחריה".

אורמסבי גור אמר בשלב מוקדם כי בשום-אופן אינו רואה בעין יפה את המעורבות הערבית – אולם גם אינו מייחס לה חשיבות רבה.⁸³ עם זאת, עד 1937 היה תקיף יותר בבקרתו, ואמר כי שום תועלת לא תצמח לבריטניה משיתוף-הפעולה של מדינות ערביות מחוץ לארץ-ישראל. קודם-לכן, כשהיתה בריטניה אמורה לקבל כל פנייה או הצעה, לא הכירה בזכותם של שליטי עיראק, ערב הסעודית ותימן לקיים "את זיקתן הנמשכת".⁸⁴ אך כאשר התעורר אורמסבי גור כבר היתה השעה מאוחרת מכדי לעצור את הרגינוליזציה בהנהגתם של שני כוחות – התחרות הערבית והחשש הבריטי. הערכתה המוטעית של בריטניה לגבי השפעות הרגינוליזציה ותוצאותיה אין להצדיקה בהיעדר התראה מספקת. מלבד אישי משרד-המושבות, קם וייצמן ובשלב מוקדם למדי הזהיר מפני העלול להתרחש. התנגדותו מובנת הואיל ומעורבות ערבית עלולה היתה להטות את כף-המאזניים לרעת הציונות מבחינה כמותית. מובן גם שמחאותיו לא נתקבלו בחמימות מפני שבריטניה לא רצתה לעצור בתהליך ומפני שלא ראתה בווייצ-מן משקיף אובייקטיבי.

יש מסמכים המוכיחים כי כבר ב-2 בספטמבר 1936 סבר וייצמן כי על-ידי שיתופם של "גורמים חיצוניים" כמלכים הערבים משכה בריטניה "למעגל הבעיות שלנו כוחות חדשים שקודם-לכן לא היה להם שום קשר רשמי".⁸⁵ למאורעות בארץ-ישראל. הוא עמד על כך שהמעורבות בתחילתה לא היתה "מקרית בלבד" וראה בווקופ ובמימשל הבריטי בארץ-ישראל את האחראים לה. הוא הצהיר כי העובדה שפניית המנהיגים הערבים נעשתה בעצה עם הבריטים "תעניק בעתיד לשליטים הערביים זכות להתערב בענייניה של ארץ-ישראל".⁸⁶ מלים אלו נאמרו באוקטובר 1936.

מתוך חשש לשימושים שעלולה ממשלת בריטניה לעשות במדינות הערביות במהלך עיצובה של מדינות בארץ-ישראל, טען וייצמן כי ההכרה במעמדן של מדינות אלו אינה צודקת ואינה חיונית. הוא דחה את הטענות בדבר הצורך בשמירת איזון בין העולם היהודי והערבי, באמרו כי לגופים היהודיים בחלקי-העולם השונים אין סטאטוס כגורמים פוליטיים שעה שמלכי הערבים מיצגים מדינות ולכן בהכרח תביא מעורבותם לסיבוכים פוליטיים. הוא גם דחה את הדיבורים על כוונותיהם האציליות של מנהיגי הערבים והסביר כי המצב בארץ-ישראל "מנוצל בכשרון רב על-ידי כל הפוליטיקאים הלבנטיניים הסופר-פטריוטיים כהסתת-דעת הבאה בשעה טובה"⁸⁷ מקווי-מדיניותם ומבעיותיהם המרוכבות. כהדגמה לכך היה מצביע על סבילותם של הערבים נוכח קריעתה של אלקסנדרטה מסוריה וסיפוחה לתורכיה בדצמבר 1937, שעה שהיה הוויכוח על החלוקה בארץ-ישראל נמצא בעיצומו. ב-1938 שוב הביע וייצמן חששות כבדים משנדע לו כי ממשלות הוד-מלכותו מתכוונות להזמין רשמית את המדינות הערביות לוועידת-לונדון המתקרבת. לימים, במסגרת פירסום חריף נגד הספר הלבן של 1939, האשימו וייצמן ותומכיו כי בגלל המדינות הערביות "הסוכנות היהודית על כל מה שהיא מסמלת נמוגה מן התמונה, ועל מקומה מעלים את המלכים הערבים. לא ברוח זו ולא מתוך כוונות אלו פירסמה ממשלת בריטניה את הצהרת-בלפור וקיבלה את המנדט"⁸⁸.

כהערת-שוליים אפשר להוסיף כי טיעונו הנגדיים של וייצמן ואזהרותיו החריפות סבלו לא רק משום שהבריטים חשדו בו בסובייקטיביות אלא גם משום שמנהיגי הציונות עצמם היתה להם עמדה דו-משמעית בכל הנוגע לרגיונליזציה. מצד אחד, מוצאים אנו כי הקו הרשמי של וייצמן ביטא התנגדות למדיניותה של בריטניה לשיתוף המדינות הערביות, אך מצד שני אותו וייצמן הוא שרדף אחר "פיצול, מיקסם-השרב שלו", כאשר כתב ב-1937 כי "אם נצליח לכונן איזה שיתוף-פעולה מעין זה עם ערביי הארצות השכנות" יצמיח הדבר יתרונות רבים למטרה הציונית: השגת ידידים בעולם הערבי הרחב, הקלת הלחץ מעל ארץ-ישראל, בידוד הקיצונים בערביי ארץ-ישראל והפסקת קיומן של המפלגות הפן-ערביות.⁸⁹ מלבד וייצמן סברו גם אחרים כמו הרברט סמואל או פ. קיש כי "ההבנה שעלינו להגיע אליה עם ערביי ארץ-ישראל תושג רק על-ידי כך שנפתח קשרים עם העולם הערבי הרחב."⁹⁰

אולם רוב הציונים התייחסו בשלילה, כצפוי, להרחבתה של בעיית ארץ-ישראל בין 1936 ל-1939. לאחר שקמה מדינת-ישראל למדו מנהיגיה להתאים עצמם למציאות של המעורבות הערבית. ההתייחסות למדינות הערביות במערכת הפוליטית ולא ל"פלשתינאים" הפכה עקרון מרכזי לדיפלומטיה הישראלית, ומנהיגיה של ישראל רואים בכך הכרה בעובדה היסטורית שאיננה בלתי-נוחה לישראל.

אזאתה מידה מעניין לעקוב אחר השינוי שחל במחשבתם של ערביי ארץ-ישראל ביחס למדינות הערביות מאז שנות ה-30. תקופת הרגיונליזציה של 1936-39 החלה בעיקר כאשר היפוש המופתי לראשונה עזרה ערבית רחבה ופנה אל אבן-סעוד שיעזור לערביי פלשתינה.⁹¹ לאהר-מכן, עם גבור השפעת המדינות הערביות השכנות,

המשיכו ערביי ארץ-ישראל לחשוב כי הוויתורים הבריטיים כגון הנסיגה מרעיון החלוקה נבעו מעצמת התנגדותם הגוברת שלהם, בעוד המדינות הערביות משמשות חיזוק בלבד.⁹²

עם תום התקופה הודתה ההנהגה של ערביי ארץ-ישראל למדינות הערביות ולממשלו-תיהן. בכרוז שפורסם לרגל סיום "הוועידה הפלשתינאית" בחודש מרס, ציין הוועד הערבי העליון—בהעריכו את המצב המדיני—כי למרות הכל לא היה הנצחון שלם ומהיר.

"את הסיבה לתמיכה נפלאה זו יש למצוא ביחסי-הגומלים הידידותיים בין ארץ-ישראל לממלכות הללו, הסבורות עתה כי שאלת ארץ-ישראל נוגעת לערבים ולמוסלמים בכללותם. הן מוכנות להילחם למענה כמו שתילחמנה למען עצמן. "הענין הארצישראלי רכש לו את הכוחות החדשים האלה שבלי ספק יסללו את הדרך לנצחון שלם ומהיר".⁹³

מתופעות מאוחרות יותר שעוררו מפח-נפש אנו למדים שהיחסים בין ערביי הארץ למדינות הערביות טוב אינם ידידותיים. ודאי שגם אינם הדדיים במובן זה ששני הצדדים שווים ביניהם ביכולת לתת ולקחת, לתרום ולהפיק תועלת. היחסים בין ערביי הארץ למדינות הערביות נוצרו כתוצאה מן הצורך של צד אחד ומן האופורטוניזם של הצד השני. המעורבות וההכרה הרשמית בה ב-1936—שהיתה הישג ניכר למדינות הערביות—גרמו במישרים לשקיעת תפקידם של ערביי הארץ. נראה כי ב-1947 שוב לא ראה המופתי ביוזמתו הקודמת רעיון מבריק, שכן עתה חושש היה כי עם כניסת צבאותיהן של המדינות הערביות לארץ-ישראל ייעשו ערביי ארץ-ישראל גורם משני.⁹⁴

מאז 1948 החלו רבים מערביי ארץ-ישראל לתפוס כי שירות-דוב עשו להם הארצות הערביות השכנות. לאחר ההלם של מלחמת-1948 הטיח מוסא עלמי, שהיה מעורב בעצמו במאורעות 1936-39, אשמה חריפה כנגד המדינות הערביות, אשמה שנגדה את רעיון הסולידאריות הערבית;

"מול האויב אין הערבים מדינה כי אם מדינות קטנוניות, לא אומה, אלא קבוצות, שכל אחת מהן חוששת מחברתה ועוקבת אחריה בדאגה וקושרת קבוניות נגדה. הדבר שהיה חשוב ביותר בעיניהן והנחה את מדיניותן לא היה הנצחון במלחמה והצלת ארץ-ישראל מידי האויב אלא מה יקרה אחרי המאבק, מי יכריע במשקלו בארץ-ישראל, או סיפוחה לעצמן, או איך תוכלנה להגשים את שאיפותיהן שלהן".⁹⁵

אולם רק לאחר 1967 צפו התפכחותם של ערביי ארץ-ישראל מאשליות לגבי המדינות הערביות והכעס עליהן ועלו על-פני השטח. וכך נאמר בסעיף של "האמנה הפלשתי-נאית הלאומית", שנחתמה בקאהיר ביולי 1968:

"העם הערבי-הפלשתיני הוא בעל-הזכות הראשון והמקורי בשיחרור פלשתינ ובהחזרת מולדתו, והוא יקבע את עמדתו כלפי כל המדינות והכוחות על יסוד עמדותיהם כלפי בעיית פלשתינ ומידת תמיכתם בו ובמהפכתו למימוש מטרותיו".⁹⁶

בחינת הערה אחרונה להשפעה המזרזת שהיתה לתקופת 1936–39 על תהליך הרגיונליזציה יאה כאן לצטט דברים שאמרה גרטרוד בל בתקופה מוקדמת יותר של גישושי בריטניה אחר מדיניות במזרח התיכון:

“אנחנו מדשדשים ועוברים [muddling through], או לפחות מנסים, אבל זהו תהליך בו אתה מקפח את תחושת הכיוון שלך, ובו המקום אליו תגיע בסופו של דבר געשה ענין של מקרה פחות או יותר.”⁹⁷

(סוף)

הערות

Harold Beeley, *op. cit.* p. 14 ⁴⁰

מוכיר ראשי בממשלת המנדט ועוזרו של אורמסבייגור. ⁴¹

בדיוני ועדת המנדטים המתמדת, *League of Nations, op. cit.*, p. 90 ⁴²

מצוטט בילקוט המזרח התיכון מס' 4, ירושלים (יוני 1935) עמ' 14–13. ⁴³

פילבי, שהגדיר את עבדאללה, כ"המפסיד העיקרי בתרבות של עסקי הפוליטיקה הערביים בימינו", מתאר אותו כמי שראה "בבירור למדי כי הדרך היחידה שלפניו להשתחרר מסייגים כאלה לעצמאותו... היא להרחיב את תחום השיפוט שלו". *H. St. John Philby, Arabian*

Jubilee (London, Robert Hall Ltd., 1952), p. 197

המלים האחרונות מכוונות, ללא ספק, נגד המופתי. F. O. 733/350, file 75718/2 ⁴⁴

הדברים נשלחו כנספח למכתב מן ה-5 ביוני 1938 אל אגודת הצעירים בקאהיר ופורסמו שנית בזכרונותיו של עבדאללה 101–96. ⁴⁵

C.O. 732/84 file 79097 ⁴⁶

C.O. 732/79 file 79148 ⁴⁷

תרגום מכתבו של עבדאללה לנציב העליון מקמייקל (ירושלים), חסר תאריך אך נכתב ⁴⁸

ככל הנראה בעת ועידת לונדון, C.O. 733/406 file 75872/4

Majid Khadduri, *Independent Iraq, 1932–1958*, 2nd ed. (London: Oxford University Press, 1960), p. 110. ⁴⁹

פרטיכל מדברי רנדל מן ה-16 באוקטובר 1936, F.O. 371/20027 file E 6538 ⁵⁰

F.O. 371/23225. file E 1481 ⁵¹

דברים אלה נאמרו בפני רנדל כשביקר בבגדאד ב-19 בפברואר 1937. הדו"ח שלו על ⁵²

ההצעות העיראקיות מצוי ב-F.O. 371/20805 file E 1428 ⁵³

20.10.36 F.O. 20027 file E 6600 ⁵⁴

מכתב שנשלח מעוני עבד אל-האדי לווקופ ב-10.1.37, C.O. 733/370 file 75550/27 ⁵⁵

6.11.36 F.O. 371/20028 E. 37645 ⁵⁶

CAB 24/273 C.P. 281 (37) 19.11.37, pp. 5,17. ⁵⁷

Ibid., P. 13 ⁵⁸

Loc. cit. ⁵⁹

כך אומר רנדל ב-12.4.37: "אני משוכנע כי כל אותה השפעה ויוקרה תופעלנה בהכרח נגדנו אם יחשוב אבן-סעוד כי המדיניות הארצישראלית שלנו אין בה צדק לענין הערבי".

אל-חוצרי, מצוטט ב-Sylvia G. Haim (ed.), *Arab Nationalism. An Anthology* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964), ⁶⁰

- p. 50. מאחר שנג'יב עוזרי דחה ב־1905 את הרעיון של איחוד מצרים והערבים תחת אותה מלוכה "לפי שהמצרים אינם שייכים לגזע הערבי".
- ⁶¹ F.O. 371/20023 file E 5209 12.8.36 למפסון לאידן
- ⁶² F.O. 371/20026 E 6240
- ⁶³ F.O. 371/20023 file E. 5207
- ⁶⁴ F.O. 371/23221 file E. 754 20.1.39 למפסון להאליפקס,
- ⁶⁵ F.O. 371/23235 file E. 3673 18.5.39 מברקו של למפסון מן ה־
- ⁶⁶ F.O. 371/21865 file E 6478, F.O. 371/21865 file E 6672
- ⁶⁷ Albert Hourani, "The Decline of the West in the Middle East", Part 2, *International Affairs*, Vol. 29, No. 1 (January 1953), p. 156.
- ⁶⁸ L. Baggallay, 13.8.37 F.O. 371/20811 file E 4714
- ⁶⁹ H. St. J.B. Philby, "The Palestine Problem", in *The Contemporary Review* (September 1939) p. 266
- ⁷⁰ F.O. 371/23225 file E 149, 22 בפברואר 1939, דיווח מן ה־
- ⁷¹ F.O. 371/23195 file E 7697, 1 בדצמבר 1939, פרטיכל מן ה־
- ⁷² F.O. 34/23223 file E 1098 8.2.39 בפתח נאומו בשיחת השולחן העגול,
- ⁷³ Parliamentary Debates (Commons), 5th ser., 347 בדיון בבית־הנבחרים (22 May 1939): 2021
- ⁷⁴ *op. cit.*, p. 89, חבר־הלאומים,
- ⁷⁵ C.O. 733/320 file 75550/27 28.11.36 מברק מן ה־
- ⁷⁶ F.O. 371/20027 file E 6501, 13.10.36 רנדל לסיר ל. אוליפנט,
- ⁷⁷ Francis E. Bourke, *Bureaucracy, Politics and Public Policy* (Boston, Little Brown and Co., 1969), p. 141
- ⁷⁸ *The Palestine Arab Case — A Statement by the Arab Higher Committee* (Cairo: Costa Tsoumas and Company, April 1947), p. 52.
- ⁷⁹ חוות־דעת אישית, מן ה־10 בפברואר 1971.
- ⁸⁰ ראה מאמר־המערכת הראשון של ה־"טיימס" מן ה־6.2.39. גם אחרי האכזבה משיחות השולחן העגול שיבה ר. א. בטלר בבית־הנבחרים את המשלחות הערביות בשל "העמדה הדיפלומטית שלהן".
- ⁸¹ Parliamentary Debates (Commons), 5th ser., 347 (22 May 1939): 2059
- ⁸² F.O. 371/21865 file E 6471, 2.11.38 מובאה מתוך סיכומי הקבינט (38) מן ה־
- ⁸³ C.O. 733/314 file 75528/44 part 2 11.9.36 ישיבת הקבינט מן ה־
- ⁸⁴ W.A. 30.9.36 הערותיו של וייצמן על השיחה שהתקיימה ב־
- ⁸⁵ CAB. 24/272 c.p. 269(37), 9.11.37
- ⁸⁶ W.A. פרטיכל מדברי הנהלת הסוכנות היהודית
- ⁸⁷ F.O. 371/20027 מתוך שיחה עם סיר אלקסנדר קדוגן במשרד־החוץ ב־7 באוקטובר,
- ⁸⁸ W.A. 1938. ב־9 בפברואר 1939 נכתב במאמר ב־*The Zionist Review*: "סכנתה של איבה ערבית מופלגת אם לא יחוסל הבית הלאומי היהודי היא פרי אשליה—ולפעמים פרי גישומם של הירהורי־לב". כותב המלים היה אופרי ס. איבן, אז חוקר צעיר של נושאי המזרח התיכון ולאחר זמן שר־החוץ הישראלי.
- ⁸⁹ *The Jewish Agency, The Jewish Case Against the Palestine White Paper*, נכתב ב־1 ביוני 1939, עמ' 35.
- ⁹⁰ W.A. 1937 מכתב אל פליקס ורבורג, 11 בפברואר
- Frederick H. Kisch, *Palestine Diary* (London, Victor Gollancz Ltd.,

(1938) ע' 361. דעה זו בוטאה ב־8 בדצמבר 1930. על דעותיו של סמואל אפשר לעמוד מתוך דבריו בבית־הלורדים ב־8 בדצמבר 1938, כאשר תבע מן הממשלה להכיר בכך שארץ־ישראל איננה שאלה מקומית בלבד. ראה גם הפרק "Sir Herbert Samuel and the Government of Palestine" אצל Elie Kedourie, *The Chatham House Version and other Middle Eastern Studies* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1970), pp. 77–8.

⁹¹ סיר אנדרו ראיאן (ג'ידה) לאידן, 1 במאי 1936, F.O. 371/200263, file E 2838 p. 6a. מחקרים אחרים המורים על יחסו האוהד למעורבות מדינית הם: קלבריסקי, חיים מרגלית, *על פרשת דרכינו, ירושלים 1939*, עמ' 3–41, ר' Enzo Sereni and R.E. Ashery (eds) *Jews & Arabs in Palestine* (N.Y., Hachalutz Press)

Cf. Muhammad Al-Husayni. *Haqa'iq 'an Qadiyat Falastin* (Cairo, ⁹² 1956)

⁹³ Consul Mackereth (Damascus) F.O. despatch No. 53 of 29 March 1939
F.O. 371/23232 file E 2472.

⁹⁴ הרכבי יהושפט, עמדת הערכים בסכסוך ישראל–ערב (תל־אביב, דביר, 1968), ע' 334.
⁹⁵ Musa Alami, "The Lesson of Palestine", in the *Middle East Journal*,
Vol. 3, No. 4 (October 1949), p. 385.

⁹⁶ מתוך ספרו של ד"ר יהושפט הרכבי, האמנה הפלשתינאית ומשמעותה, ירושלים, תשל"א, ע' 30.

⁹⁷ מצוטט ב־ Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell: From Her Personal Papers 1914–1926* (London, Ernest Benn, 1961), p. 258